

Toruń: Adam Marszałek, 2006. – S. 9-14; **14.** *Popiel M.* Retoryka zła w Próchnie Waclawa Berenta / M. Popiel // Pamiętnik Literacki; [pod. red. B. Zakrzewskiego]. – Wrocław: Instytut Badań Literackich PAN, 1995. – Z. 3. – S. 3-34; **15.** *Troczyński K.* Artysta i dzieło : studium o «Próchnie» Waclawa Berenta / K. Troczyński. – Poznań: Księgarnia W. Górski i G. Tetzlaw, 1938. – 77 s.; **16.** *Siemaszko P.* Hertenstein, czyli drogi i bezdroża elitaryzmu / P. Siemaszko. – Z problemów prozy – powieść o artyście; [pod. red. W. Gutowskiego i E. Owczarż]. – Toruń: Adam Marszałek, 2006. – S. 236-245.

Ткаченко О.П. (Київ, Україна)

Хтонічна символіка в біблійній оповіді про братовбивство та її художніх інтерпретаціях

У статті досліджується хтонічна символіка Святого Письма в українській та зарубіжній літературі. Застосовуються методи біблійної герменевтики, архетипової критики та компаративістики.

Ключові слова: хтонічна символіка, Каїн, Авель, Адам, Біблія, земля, кров Авеля, уста землі.

В статье анализируется хтоническая символика Святого Писания в украинской и зарубежной литературе. Используются методы библейской герменевтики, архетипической критики и компаративистики.

Ключевые слова: хтоническая символика, Каин, Авель, Адам, Библия, земля, кровь Авеля, уста земли.

The article analyzes Bible's Chthonic symbolism in the Ukrainian and World literature. Methods of biblical hermeneutics, archetypal criticism and comparative studies are applied.

Key words: Chthonic symbols, Cain, Abel, Adam, the Bible, the Earth, Abel's blood, the Earth's mouth.

У біблійній оповіді про покарання братовбивці Каїна земля є наскрізним концептом, ужитим до семи разів у чотирнадцятьох реченнях, тобто в кожному другому з них: “І сказав *Господь*: “Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі. А тепер ти проклятий від [на] землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі. І сказав Каїн до Господа: “Більший мій гріх, аніж можна знести. Ось Ти виганяєш мене з цієї [от лица] землі, і я буду ховатись від лица Твого. І я стану мандрівником та заволокою на землі, і буде, – кожен, хто стріне мене, той уб’є мене”. І промовив до нього *Господь*: “Через те кожен, хто вб’є Каїна, семикратно буде пимщений”. І вмістив *Господь* знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його. І вийшов Каїн з-перед лица *Господнього*, й осів у країні [вселися в землю] Нод, на схід від [прямо] Едему” [1 М. 4:10-16] (тут і далі в квадратних дужках подані варіанти перекладу Святого Письма старослов’янською мовою – О.Т.).

Як відомо з Біблії, земля відіграла ключову роль у акті творення людини, а пізніше розділила з нею Божу кару за гріхопадіння. Взаємозалежність людини й землі висловлена в Біблії неодноразово, наприклад: «І стала нечиста та земля, і Я полічив на ній її гріх, – і та земля виригнула мешканців своїх!» [3 М. 18:25], «Не безчесть своєї дочки, і не роби її блудливою, щоб не стала блудливою ця земля, і не наповнилась земля розпущою» [3 М. 19:29].

На символічному рівні людина і земля є тотожними – «земля еси і в землю підеш», – говорить Господь Адамові [1М., 3:19]. Саме ім'я Адам означає «червона земля»; за допомогою містичної техніки «нотарікон» у ньому віднаходять грецькі слова «схід», «захід», «північ», «південь», що знову ж таки актуалізує концепт *земля* та ідею тотожності мікро- та макрокосму:

Α – Ανατολή
 Δ – Δύσις
 Α – Ἄρκτος
 Μ – Μεσημβρία

З точки зору архетипової критики сотворіння Адама Богом із землі можна інтерпретувати як завуальований архаїчний міф про священний шлюб, у якому земля виражає материнський аспект творіння. У біблійній мові це підкреслюється родовою приналежністю слів: людина («адам») та земля («адама»). У Господній покарі Адамові за первородний гріх наголос зроблено саме на землі: «проклята через тебе [в діл^ах твоих] земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі, і ти будеш їсти траву польову. У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порох, – і до пороху вернешся [яко земля еси, і в землю отидеши]» [1М 3:17-19]. У цій оповіді земля постає Великою Матір'ю, що народжує і поглинає, осквернена гріхом Адама, вона приймає на себе прокляття за його вчинок, несучи відповідальність «матері» за діяння «сина». Особливо пронизливо тема проклятої землі звучала в давній сирійській поезії, зокрема у Єфрема Сирина. Його «Одинадцята пісня про Рай, або ж пахощі духовні» сповнена трагічних образів помираючої землі, хворої і обтяженої Божою клятьбою [1, 44-47].

Цілоком інше трактування сотворіння людини із землі дає біблійна герменевтика. З богословської точки зору все сотворене Богом поділяється на «небо» і «землю», що складають символічну вертикаль духовного та матеріального світів. Між небом і землею перебуває людина, оскільки поєднує в собі два протилежні начала – тіло й дух. Підкреслений у людському імені факт сотворіння із землі вказує на питому єдність людини з матеріальним світом та покликання піднести матерію до духовного рівня. У цих координатах історія падіння Адама вказує на понівечення матеріального світу людським гріхом – «проклята через тебе земля», а слідом за цим – закоріненість людей у «землі», тобто матеріальному існуванні, адже до гріхопадіння, як мислить митрополит Сурозький Антоній (Блум), людина хоч і споживала всі райські плоди, але жила перед усім Словом Божим, опісля ж – мусила черпати життя із земних плодів, добутих важкою працею

[3, 235-8]. Відтак індивідуальним завданням людини є одухотворення власного тіла, а вищим покликанням – відповідальність за весь видимий світ, який людина повинна привести до Бога. Не випадково християнська концепція воскресіння розкривається за допомогою образів оновленого тіла та нової землі, яку укладують праведники. Якщо обрати за вихідну точку богословське потрактування землі як матерії, то в оповіді про братовбивство алегорично мовиться про катастрофу першої людської смерті як зруйнування єдності душі й тіла та відторгнення Каїна, що зважився розірвати цю, сотворену Богом, цілісність.

Покара Каїнові в головних моментах подібна до розплати за прабатьківський гріх й містить ті самі концепти: *прокляття, неродючості, вигнання*; змінений тільки її ступінь, кара нібито подвоюється: Каїн проклятий від землі, яка сама вже є проклятою; земля стає цілковито безплідною для нього, тож на відміну від Адама, який за Божим присудом лише “перекваліфікувався” із садівника на хлібороба, братовбивець узагалі більше не зможе працювати на ній; що ж до вигнання, то Адама вислано з раю, який був найкращою, та все ж таки частиною землі, Каїна ж зігнано «із цієї землі» [“от лица земли”], що найчастіше інтерпретують як приречення на вічну мандрівку. Через людський гріх земля поступово втрачає свою здатність принести шедрі плоди, позбавляється свого материнського, плодючого аспекту: райський сад протиставляється неродючій землі Адама, а вона у свою чергу – безсилій землі Каїна, вибудовується така низхідна лінія втрати плідності: сад – поле з куколем – мертва земля. Символічно ж тут ідеться про занепад матеріального світу, відхід його від первісного Божого задуму під впливом деструктивних людських учинків.

У біблійній оповіді про братовбивство землі послідовно надані антропоморфні властивості: вона проклинає, відкриває вуста, врешті Каїн зганяється з її лица (останнє – зі старослов'янського перекладу Святого Письма). Ще Оріген, богослов Олександрійської школи III століття, ставив питання про правильне розуміння олюдненого образу Бога: “Також Каїн, що втікає від лица Божого, вочевидь, спонукає розважливих (читачів) дослідити, що таке обличчя Боже і що означає тікати від Нього? Але навіть багато говорити, коли люди, не зовсім тупі, можуть зібрати безмежну кількість таких оповідок, які описані як дійсні, але не відбувалися по букві?” [12, 337]. Святий Йован Касіян Римлянин (IV–V ст.) з цього ж приводу розмірковував так: “Якщо *Писання* розуміти буквально, по-простацьки, в почуттєвому значенні, то виходить, що Бог засинає і прокидається, сидить і ходить, наближається і віддаляється, має тілесні члени – голову, руки, ноги тощо. Як не можна без святотатства думати про Того, Хто – за *Писанням* – невидимий, незбагнений, всюдисущий, так без богохульства не можна приписувати Йому пристрасть гніву та пересердя. Тілесні члени і рухи означають властивості та діяння Божого провидіння щодо нас – їх ми ліпше пізнаємо завдяки образним назвам. Очі, наприклад, означають Боже всебачення і

всезнання; руки й ноги – Його творче діяння і провидіння; м'язи – силу та вседержительство” [14, 60].

Тією ж самою мірою алєгоричну екзєгєзу ми можемо застосувати й щодо землі. Почнемо з прокляття. У сучасних перекладах цього місця Каїна проклинає не Бог-Отець, а земля-мати, Господь лише оголошує братовбивцеві прокляття “від землі”. Існує давнє уявлення, відбите в українському фольклорі зокрема, що прокляття батька є найстрашнішим, бо мати навіть проклинаючи благословляє. Згідно з таким тлумаченням Бог залишає Каїнові можливість для покаяння, а відтак і прощення. Цю ж тему розвиває подальша оповідь про Боже тавро, яке вберігало Каїна від насильницької смерті, а отже залишало час для покути. З точки зору богослів'я прокляття землі означало для Каїна відторгнення його від усього матеріального світу, який відтоді перестав служити йому.

Найдраматичніший образ біблійної оповіді про покарання Каїна – вуста землі, які вона відкриває, аби прийняти кров його брата Авеля. Оскільки вуста символічно пов'язані з материнським лоном [4, 226] і представляють “знищуючий, поглинаючий аспект Великої Матері” [9, 278], цей образ поглиблює амбівалентну характеристику землі як тієї, що дає життя і забирає його. Загостреного трагізму цьому образу надає дія – «земля розкрила вуста свої» – вимушена, первинна, емоційно пов'язана зі злочиним, болем і смертю.

Символічно вуста землі означають могилу, а також пекельну безодню, вхід до шеолу, який у давньоєврейській міфології мав хтонічну локалізацію. Відтак розтулені вуста землі знаменують початок нового етапу в житті людства – прихід смерті, розкриття могили, розвергнення пекла, що приймають тіло й душу першого мерця на землі. Це значення посилює образ “голосу крові, яка взиває із землі”. Тут ідеться й буквально про пролиття крові на землю, й про символічну співвіднесеність землі з потойбіччям, а крові – із душею. Сергій Аверинцев писав про містичний характер крові як матеріалізації душі [2, 141] згідно з давньоєврейськими уявленнями, відбитими зокрема у настанові: “Тільки м'яса з душею його, цебто з кров'ю його, не будете ви споживати” [ІМ. 9:4]. В апокрифічній «Книзі юбілеїв, або Малому бутті» Ной дає настанову своїм нащадкам, у якій плоть, кров і земля зібрані в єдиний символічний жмут: «І ніхто з вас не повинен їсти *плоть* з кров'ю; стримуйте, аби не їли кров перед вами. Закопуйте кров, бо ж так було заповідано мені; я свідчу про се, як вам, так і вашим синам, разом з усякою плоттю. І не їжте душу з плоттю, хай не стягнеться ваша кров, яка є ваша душа, від усякої плоті, яка проливає її на землі. Бо ж земля буде нечиста від крові з часу пролиття її на ній, але *тільки* через кров того, хто пролив її, земля буде чистою в продовження всіх своїх родів» [7, 121]. У цьому повчанні не лише встановлений міцний зв'язок між кров'ю і душею, а й говорить про очищення оскверненої землі кров'ю убивці, що виражає старозаповітню концепцію рівної відплати за вчинений злочин: око за око, зуб за зуб, рука за руку, нога за ногу... кров за кров, душа за душу – нібито продовжує

апокрифічний автор. Таке уявлення, вочевидь, лягло в основу легендарної версії про насильницьку смерть Каїна. Також цікаво, що кров, за настановою Ноя, має бути закопана в землю, що на символічному рівні означає віддання душі потойбіччю або ж відновлення первісної єдності духу й матерії.

На символічне розуміння крові як душі натрапляємо в поемі Дж.Мільтона «Втрачений рай» (1658–1665 рр.), де про вбивство Авеля мовиться так:

Завистник втайне злобой закипел,
Беседуя, ударил камнем в грудь
Соперника. Смертельно побледнев,
Пастух упал, и хлынула струя
Кровавая и душу унесла [11, 335].

Якщо кров – це душа, а земля – могила й потойбіччя, то волання крові Авеля із землі слід інтерпретувати як волання його душі із шеолу, що у свою чергу прояснюється християнською есхатологією: згідно з цим ученням душі старозаповітних праведників утримувалися в пеклі до сходження туди Христа, Спокутувача живих і мертвих. Цей есхатологічний сюжет чудово роз'яснює митрополит Антоній: «Христос помер на хресті, понад те – як церковні служби говорять про це – душею Він зійшов до пекла. Він помер, полишений Богом, і душею Своєю людською пішов туди, де Бога немає, в те старозаповітне пекло, яке є місцем всекічного, безнадійного відчуження. І пекло, як говориться в церковній пісні, широко роззявило пащеку в надії, що тепер-от воно підкорило свого найстрашнішого ворога – і було виповнено сяянням Божества. Давнього, старозаповітного пекла більше немає, не залишилося місця, де Бога немає» [3, 130].

Сюжет сходження Христа до пекла був надзвичайно популярним у середньовічній і бароковій літературі. У «Божественній комедії» (1307–1321 рр.) Вергілій розповідає Данте про виведення Спасителем праведних душ, серед яких перебував і АVELЬ, із Лімбу:

Відмовив: "Бувши тут ще новаком,
Я бачив, як зійшов сюди Властитель,
Звитязця коронований вінком.
За ним звідсіль пішли: всіх прародитель,
Його син АVELЬ, благочесний Ной,
Мойсей, законодавець і служитель,
Давид і Авраам, що жив давно,
Ізраїль з батьком і сини численні,
Рахіль, дорожна над усе майно,
Й багато ще – і стали всі блаженні.
Узнай одне ти – душі всі людські
До того часу не були спасенні" [6, 39].

В українській пасійній драмі «Слово про збурення пекла» анонімного автора XVII ст. той самий сюжет також викладається у формі діалогу, але вже між бурлескними персонажами – Люцифером і АДОМ, перший з яких говорить:

И ещемся о то старал,
Аби ся Адам из потомками своими мні на віки записал.
А я то Адамові сини родная повадил,
Же Каин Авеля брата своего из світа зглядил.
И от того часу почалем [пекло] будовати

И душ от всего світа забирати [15, 269].

Значна подібність між давньоукраїнським та давньоіталійським вирішенням цього сюжету, зокрема використання діалогу та акцентування на пекельному ув'язненні Авеля, пояснюється спільним апокрифічним джерелом – всі ці художні прийоми й ходи в змалюванні потойбіччя були застосовані в неймовірно популярній ще з перших століть християнства «Книзі Еноха» (II–I ст. до Р.Х.). Під час потойбічної подорожі місяцями перебування праведних душ до Великого суду Енох чує їхнє безугавне голосіння і запитує свого провідника про голос одного з духів: «І я бачив духів синів людських, які померли, і їх голос проникав до неба й нарікав. Цього разу я спитав ангела Рафаїла, який був зі мною, і сказав йому: «Чий це там дух, голос якого так проникає вгору й нарікає?» І він відповідав мені й сказав мені так: «Це дух, який вийшов із Авеля, вбитого своїм братом Каїном; і він скаржиться на нього, поки сім'я його (Каїна) не буде стерте з лиця землі й із сімені людей не буде знищене його сім'я» [7, 29]. Тут натрапляємо на символічний парафраз біблійної оповіді – волання крові Авеля із землі передане як волання його душі із потойбіччя. Тяжка покара Каїнові, перенесена в «Книзі Еноха» і на його нащадків, обумовлена тими самими старозаповітними «око за око, зуб за зуб»: оскільки Авель загинув бездітним, що вважалося найбільшим лихом, Каїн також втрачав право на продовження роду.

Отже, для християнського світогляду поза залежністю від конкретного культурно-історичного та конфесійного ареалу було характерне уявлення про Авеля як першого насельника пекла. У такому разі волання крові Авеля із землі до Бога слід тлумачити не лише як заклик до покари за вбивство, а й як благання праведної душі до Господа про Спасителя, здатного розбити пекельні кайдани. Протоіерей Борис Бобринський у книжці «Співчуття Отче» через посилання на Орігена так зводить ці дві ідеї: «Оріген написав дивовижний твір, де говориться про Бога, що страждає перше втілення, про Бога милосердного, Чия утроба розривається від одного вигляду падіння тварі; це Боже страждання є таким, що примушує Його – примушенням любові – кинути в прірву, де гине людина. І книга Буття образно оповідає нам про Авелеву кров, яка волає до Бога [Буття 4, 10], про беззаконня, що помалу покриває землю» [5, 13-14].

Біблійна історія про вуста землі має цікавий аналог у давньогрецькій міфології. Йдеться про оракул Зевса, або ж Трофонієву печеру: «Печера, в якій він був похований, стала відомою, завдяки оракулу: ті, хто вислуховував його, на все життя ставали сумними. За легендою, Трофоній разом з братом Агамедом побудував храм Аполлона в Дельфах, а також скарбницю для царя Беотії (область у Центральній Греції), залишаючи лише їм відомий таємний прохід, аби викрасти скарб. Коли під час викрадення скарбу Агамед попав у пастку, Трофоній відрубав братові голову, щоб той не видав його. За це земля в покару поглинула його. На цьому місці утворилася печера з оракулом Трофонія» [13, 315-6]. Як бачимо, грецький міф розкриває архетип

братовбивства за допомогою тих самих, що й Святе Письмо, концептів: *землі*, яка поглинає; її *вуст*, переданих як печера та могила; присутній тут і образ *голосу із землі*, адже йдеться про оракул.

Традиційною, богословські вивіреною відповіддю на питання: «Про що волає кров Авеля від землі до Бога?» є відповідь: «Про помсту». Саме в такому ракурсі топос «волаючої крові» розроблявся в давньоукраїнських літописах, агіографії та релігійні полеміці. З гуртом вигадки й гостроти, а подекуди й злослів'я, автори деталізували Господню кару Каїнові, переносючи її на конкретних історичних персонажів. Численні апокрифи, даючи свої відповіді на це питання, зазвичай, також далеко не відходили від усталеної помсти. У «Книзі юбілеїв, або Малому бутті» про Каїна і Авеля розповідається зокрема так: «І він убив його на полі, і його кров волає від землі до неба, вигукуючи, що він убитий. І Бог покарав Каїна за Авеля, якого він убив, і зробив його *проклятим* на землі за кров його брата, і прокляв його на землі [...]» [7, 110]. Бачимо тут доповнення біблійної оповіді символічною вертикаллю «земля» – «небо» та інтерпретацією *волаючої крові* як свідчення про злочин, услід за яким йде Господня кара. У «Книзі Еноха» образ Авелевої крові переноситься на кров усіх праведників із запевненням, що вона не марна й відомщена Господом: «І в ті дні зійде молитва праведних і кров праведного від землі до Господа духів»; «[...] і молитва праведних почута, і кров праведного викуплена (чи відомщена) перед Господом духів» [7, 39].

У християнському богослів'ї Авель сприймається передусім як прототип Христа. Така прообразність є міцно закоріненою, адже найголовніші містичні окреслення Господа як Пастиря Доброго та Агнця Божого точно відповідають фахові Авеля та принесеній ним жертві – «від своїх перворідних з отари» [1М. 4:4]. Якщо поглянути на історію Авеля як на префігурацію, образи землі, її вуст та волаючої крові відкривають свій найпотаємніший сенс. Так, існує символічна сув'язь між землею і церквою. Св. Хільдєргард Бінгенська у своїй праці «Про діла Божі» відтворює цю специфічну символіку, пишучи зокрема, що «Життєтворча земля – це є церква» [Цит. по 4, 95]. У такому символічному контексті вуста землі знаменують собою причасну чашу, а кров Авеля – спасительну Кров Христа.

У цьому зв'язку цікаво поглянути на *вуста землі* як на чашу Граалю. За легендою, Грааль був чашею євхаристії на Таємній Вечері, пізніше сотник Лонгін зібрав у неї кров, яка витекла з ребер розп'ятого Христа. Жіноче начало, пасивність, безсмертя, зелений колір – ці глибинні символічні характеристики об'єднують Грааль та землю. Якщо ж пригадати чисельні пошуки Граалю, як легендарні, так і реальні, з метою підкорити весь світ, або, як ми кажемо, – «землю», зв'язок між цими двома символами стає очевидним. Якщо Грааль – це *вуста землі*, то пошуки його як матеріального об'єкта є безнадійними й марними, а як духовної сутності – давно відкритими через Благовістуння: оскільки ані в Євангеліях, ані в Переданні не згадується жодна посудина, в яку збирали Христову кров, це означає, що кров Господа

пролилася просто на землю, освятивши її, а відтак увесь світ. Цю символіку чудово унаочнює і прояснює православна ікона з сюжетом Розп'яття. На ній зображено, як кров Христа, падаючи на Голгофський пагорб та череп Адама під ним, символічно змиває із людства скверну первородного гріха.

Загалом символіку можна уподібнити до таємничого ланцюга, доторк до одного кінця якого відлунує в іншому. Те, що уста землі прообразують причасну чашу, а кров Авеля – Кров Христа, дивовижним чином виражено в послідуванні до святого Причастя, де причасник Крові та Плоті Господньої уподібнюється до земного пороху: «Я, як персть земна, причащаюся Божественним Тілом і Кров'ю і стаю безсмертним» [11, 347].

В українській літературі одне з найглибших переосмислень концепту *вуста землі* знаходимо в романі О.Кобилянської «Земля». У сцені похорону Михайла, загиблого від руки рідного брата, цей концепт править головну роль і не лише надає трагічному сюжетові архетипічного підґрунтя, а й допомагає досягнути глибину самого біблійного образу. Петро, один із другорядних персонажів «Землі», говорить про скоєне вбивство: «Оце нещастя таке велике, що не найде собі сховку на землі, а крові невинного земля до себе ніколи не приймає!» [8, 210]. Ця фраза тільки на першій погляд суперечить Святому Письму, насправді ж уносить у розуміння біблійного тексту той трагічний нюанс, що неприйняття крові невинного – це природне, законне відмежування «землі» від людського злочину, тяжіння якого однак змушує її «відкрити свої уста».

У романі Кобилянської земля набуває страшних, навіть демонічних рис, постає у своїй другій, моторошній іпостасі пожирачки. Сам концепт *уста землі* виражається за допомогою слів із конотацією згрублості: «отворила пашу» та «пожерла», що свідчить про злам у свідомості українського селянина, для якого земля споконвіку була одним із найясніших і найомріяніших образів. Про почуття Івоніки перед гробом сина мовиться: «Здавалося, він ждав, щоб його бліді уста відхилилися і висловили одне-одніське слово, а потім нехай би земля відтворилася і знов одного-одніського пожерла...» [8, 209-10]. Через страшну особисту трагедію старому Івоніці, що не зважає на умовляння односельців, відкривається цілком інша, неідилічна суть взаємин людини із землею:

«Він не чув їх.

Вп'яливши здичілий погляд у гріб, заговорив:

–Не для тебе, синку, була вона, а ти для неї! Ти ходив по ній, плекав її, а як виріс і став годний, вона отворила пашу й забрала тебе! Дурень був ти на ній, дурень...

–Бадіко, бадіко добрі! Господь з вами!!

–Ходив, говорив, робив, та й гадав, що для себе... *Наймитом* був ти, наймитом!» [8, 241].

Влада землі над людиною виявилася більшою за дочасне володіння людиною. Вузька селянська точка зору зазнала повного краху в свідомості добродесного Івоніки, що все життя поклав на те, аби гіркою працею стулити шмат власної землі, а згодом через неї втратити обох своїх синів – братовбивцю та його жертву: «Хоч людське око не добачило того всього, та проте бачила се

земля і небеса божі! [...] Тепер треба за двох молитися. За того, що там угорі, і за сього, що тут лишився. Та й оба належать землі. Але оцього буде вона пекти в ноги, що йому ніде місця не буде. Ану-ко, міркуйте, що я кажу!» [8, 234].

У цьому усвідомленні гнітючої і руйнівної влади землі над селянином і зосереджена головна ідея роману О.Кобилянської, адже як би там не було, це влада матеріального над чимось вищим і важливішим, що є в людині. Тому відповідь на відчайдушний вигук Сави Федорчука: «Що значить чоловік без землі?» [8, 96], не така вже й однозначна, як здається на перший погляд, у чому переконується і сам братовбивця і всі свідки трагічних подій у буковинському селі. Не випадково Петро й Анна вирішують розірвати владу землі, віддавши свого єдиного сина в науку до міста: «Нема йому що до землі прив'язуватися, – урадили, – вона іноді лише самого горя наносить! Нема що до неї приростати! Вона не кожного щастям наділяє!» [8, 275]. Саме в цьому для персонажів О.Кобилянської ввижається перспектива, мріє бодай якась надія: «[...] щось мов силує її [Анну – О.Т.] відірвати його від землі. З нього будуть люди, як покине землю. Якись інші люди, як вона, як всі ті, що оточують її, як ті, через яких натерпілася стільки у своїм молодім житті та що передчасно зломало її. Не розуміє ясно чому, по якій причині, але відчуває се й щиро переконана. А Петро піддержує її в тім» [8, 276]. І хіба не про це в кінцевому результаті мовиться у «Фата моргана» Ю.Коцюбинського, «Землі» Довженка чи «Лебединій зграї» Василя Земляка? Тільки там це подолання влади землі мислиться в соціальних категоріях усупільнення, яке виявилось черговою ілюзією, марною і жорстокою спробою силоміць відірвати селянина від власного поля. У постановці О.Кобилянської йдеться не про суспільне, а про внутрішнє вирішення проблеми володіння землею та подолання її влади над людиною, потребу, як мовив владика Антоній, «визволитися від того, що нас робить рабами, що нас прив'язує до землі, як тварину можна прив'язати до дерева» [3, 259].

Біблійна історія про перше братовбивство наголошує на символічній сув'язі людини і землі, і розгортає перед вдумливим читачем складну алегоричну картину прийняття могилою тіла Авеля, а його душі – пеклом, на вищому ж рівні земля виступає префігурацією Церкви, її вуста знаменують Потир, а кров Авеля – благодатну Кров євхаристії.

У художньому осмисленні хтонічної символіки біблійного походження українські письменники використали ті самі прийоми, ходи та інтерпретаційні моделі, що й творці західного ареолу, що пояснюється спільністю європейських літературних традицій та джерел – Святого Письма, Передання, апокрифів та біблійної герменевтики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Аверинцев С.* Собрание сочинений / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б.Сигова. Переводы: Многоценная жемчужина. – К.: Дух і Літера, 2006. – 456 с.;
2. *Аверинцев С. С.* Софія–Логос. Словник. – К.: Дух і Літера, 1999. – 464 с.;
3. *Антоній, митрополит Сурожский* Человек перед Богом. – К.: Фонд «Духовное наследие митрополита

Антонія Сурожського», QUO VADIS, 2010. – 348 с.; **4.** Бидерманн Г. Енциклопедія символів. – М.: Республіка, 1996. – 336 с.; **5.** Бобринський Б., протопресвітер «Сострадание Отчее. – Дух і Літера, 2010. – 144 с.; **6.** Данте Божественна комедія: Поема. – Харків: Фоліо, 2004. – 607 с.; **7.** Книга Епоха: Апокрифи. – СПб.: Изд. Дом «Азбука-классика», 2008. – 336 с.; **8.** Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. – К.: Наук. думка, 1988. – 672 с.; **9.** Купер Дж. Енциклопедія символів. – М.: Асоц. Дух. Єдинення «Золотий век», 1995. – 412 с.; **10.** Мильтон Дж. Потеряний рай. Стихотворення. Самсон-борець. – М.: Изд. «Худ. література», 1976. – 576 с.; **11.** Молитовник. – К.: Вид-во «Воскресіння». – 512 с.; **12.** Ориген О началах. – СПб.: Амфора, 2000. – 382 с.; **13.** Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди. – К.: Основи, 1993. – 319 с.; **14.** Святий Йоан Касян. Огляд духовної боротьби. Преподобний Езихій, пресвітер Єрусалимський. Слово про тверезіння і молитву. Преподобний Ніл Синайський. Аскетичні настанови. – Львів: Місіонер, 2004. – 340 с.; **15.** Франко І. Збір. тв.: У 50-ти томах. – Т.30, Літературно-критичні праці (1895–1897). – К.: Наук. думка, 1981. – 720 с.

Халюк Л. (Київ, Україна)

Оповідання-спогади українців про операцію «Вісла» у наукових і популярних збірках України та Польщі

У статті подано огляд основних видань українського прозового фольклору про операцію «Вісла» 1947 року, здійснених в Україні та Польщі в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: фольклор, операція «Вісла» 1947 року.

В статтє представлен обзор основных изданий украинского прозаического фольклора об операции «Висла» 1947 года, осуществленных в Украине и Польше во второй половине ХХ – начала ХХІ вв.

Ключевые слова: фольклор, операция «Висла» 1947 года.

The paper presents an overview of the major publications of the Ukrainian prose folklore about «Vistula» operation in 1947, edited in Ukraine and Poland in the second half of the ХХ – the beginning of ХХІ centuries.

Key words: folklore, «Vistula» operation in 1947.

Стаття присвячена виданням українського фольклору, які здійснювалися в Україні та Польщі в другій половині ХХ–ХХІ століття. Ми не претендуємо на висвітлення всіх видань; в такому обмеженому обсязі це неможливо – і тому зупинимося на найважливіших з них. Перш ніж вести мову власне про самі оповіді-спогади подамо короткий огляд тих подій, які власне й зумовили виникнення розглядуваних нами оповідань про переселення 1947 року.

Формальним приводом для початку насильницького переселення українського населення у 1947 році з Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя на північно-західні землі Польщі, відомого під назвою «акція «Вісла»», стала загибель у березні 1947 року в бою з формуваннями УПА заступника міністра оборони Польщі К. Сверчевського. Одразу після цієї події польське керівництво прийняло рішення про виселення українців і